

VLADIMIR HORVAT
Zagreb

ŽIVOTOPIS VARAŽDINCA ISUSOVCA
STJEPANA GLAVAČA - FILOZOFA - SLIKARA -
PRVOG KARTOGRAFA HRVATSKE
(1627.-1680.)

*LA BIOGRAPHIE DE JESUITE STJEPAN GLAVAČ, L HABITANT DE
VARAŽDIN – PHILOSOPHE – PEINTRE – PREMIER CARTOGRAPHE CROATE*

L'habitant de Varaždin, Stjepan Glavač, était le premier professeur de philosophie à l'Académie de Zagreb, le premier Jésuite croate, aussi que le premier cartographe qui a fait une carte géographique de Croatie précise et plus complète.

Varaždinac Stjepan Glavač bio je polivalentan stručnjak: on je 1662. prvi profesor filozofije na Isusovačkoj akademiji u Zagrebu, a ujedno i prvi hrvatski isusovac slikar u Staroj Družbi, i prvi kartograf koji je 1673. izradio točnu i potpuniju zemljopisnu kartu Hrvatske.¹

Ta karta i danas iznenađuje svojim bogatstvom i polivalentnošću, jer je i geografska i politička, i vojno-strateška, i crkveno-povijesna. Stoga privlači mnoge istraživače, i obrađuje se interdisciplinarno.

Nastajala je u političkom ozračju Zrinsko-Frankopanske urote i katastrofe (1671.), i planirane opsade Beča (1683.), reorganizacije crkvenih struktura u Zagrebačkoj biskupiji osnivanjem novih župa. Ta karta čuva i povijesne istine o nekadašnjim župama, što je bilo posebno na srcu Martinu Borkoviću koji je bio zagrebački biskup 1667.-1687., a nakon bana Petra Zrinskog bio je i banski namjesnik - locumtenens bani.

Stjepan Glavač bio je doduše 1925. uvršten među ZNAMENITE I ZASLUŽNE HRVATE (str. 93. stupac a). Ali je njegov život i djelo prvi u potpunost istražio Miroslav Vanino, kojega slijede drugi proučavatelji.²

Vanino smatra da je Stjepan Glavač rođen u Varaždinu 13. XII. 1627., dakle prije 370 godina.³

Što se tiče godine rođenja, jedina je iznimka p. Ladislaus LUKACS S. I. koji donosi isti datum 13. XII., ali kao godinu rođenja naznačava 1629.⁴

Nakon što je Glavač završio isusovačku gimnaziju u Varaždinu (osnovana 1636. g.), otišao je 1647. u Graz da na isusovačkoj akademiji studira filozofiju. Poslije prve godine filozofije odlučio je postati isusovac i 4. XI. 1648. u Beču je bio primljen u dvogodišnji novicijat.

Poslije novicijata poglavari ga 1650. poslaše u Zagreb da u gimnaziji poučava latinsku gramatiku. U prvom polugodištu poučavao je u prvom ili pripravnom razredu ("parva"). U drugom polugodištu i iduće školske godine poučavao je u drugom razredu ("principia"). Poglavari ga potom najesen 1652. poslaše u Graz da dovrši još dvije godine filozofije. Bio je odličan student, pa mu je na kraju treće godine povjereni da u javnoj raspravi (disputatio publica) brani teze iz čitave filozofije.

Šk. g. 1654/55. opet je u Zagrebu i poučava u 4. razredu ("syntaxis"), a iduće godine u 5. razredu ("poësis"), ali je dio 1655. poučavao gramatiku u Klagenfurtu (Lukacs, Nomenclator I, str. 424.).

U Grazu zatim studira teologiju (1656.-1660.) i zaređen je za svećenika. Šk. g. 1660/1661. u Judenburgu je Glavač obavio godinu "treće probacije", i time je završena njegova isusovačka formacija.

Slijedilo je razdoblje profesorskog djelovanja u raznim kolegijima. U Grazu je 1661/1662. predavao matematiku i položio doktorat iz filozofije.

Prvi profesor filozofije u Zagrebu

Upravo u to vrijeme sretno su se dovršili pregovori o budućem filozofskom institutu u Zagrebu između mecene kanonika Dijaniševića, rektora zagrebačkog kolegija o. Nikole Galovića, austrijskog provincijala Franje Pizzonija i generalnog isusovačkog vikara Pavla Olive. Miroslav Vanino piše da je tada Oliva "dao nalog austrijskom provincijalu da se na početku naredne akademske godine 1662/63. otvori filozofski institut, međutim s jednim profesorom, koji će predavati logiku (po Aristotelu). Provincijal je izabranu profesuru povjerio Varaždincu o. Stjepanu Glavaču...

Svanuo je 6. studenoga 1662., dan znamenit u povijesti visokoga školstva u Hrvatske i od upućenih, možemo reći, željkovan i radosno pozdravljen. Toga

je dana započela nova akademska godina, ali ovaj put mnogo svečanije nego inače: mecena (Dijanišević), crkveni dostojanstvenik, u akademskoj crkvi sv. Katarine služi pontifikalnu misu sa zazivom Duha Svetoga. S profesorskim zborom pribiva službi Božjoj do 500 đaka, od tih 50 filozofa i nepoznat broj bogoslova, a bez sumnje i rodbina đaka, inteligencija, kler i plemstvo. Iza službe Božje svi se zaputiše u najveću dvoranu zavoda gdje je o. Glavač održao odlično uvodno predavanje (**prolusio academica**) na latinskom jeziku, iste godine izdano tiskom. Dosad, na žalost, nije bibliografski poznat nijedan primjerak tog dragog kulturnog spomenika Hrvatske."⁵

Stjepan Glavač bio je prvi profesor filozofije kroz tri godine, i predavao je redom logiku, fiziku i metafiziku.

Na Svijećnicu 2. II. 1665. položio je svečane zavjete (profesiju 4 zavjeta). Od 1665. do 1667. predavao je Glavač u Zagrebu moralku.

Zatim je predavao matematiku u Grazu od 1668. do 1670., a 1670/71. u Linzu. Kanonsko pravo predavao je u Celovcu 1672.-1675.

U Zagrebu je ponovno 1675/76. profesor moralke i nadstojnik viših i nižih škola zagrebačkog kolegija, a 1677/77., bio je regens konvikta sv. Josipa (ili plemićkog kolegija, u kojem je danas Gimnazija "Tituš Brezovački", Habdeličeva ulica 1.)

Od 1677. do 1680. Glavač je na sveučilištu u Trnavi predavao kanonsko pravo i bio "decanus linguarum". Tamo ga je 4. VIII. 1680. zatekla smrt, kako donosi Vanino prema nekrologu u austrijskom Annuama (V. P. 6, str. 141. Na istom mjestu Vanino spominje i datum 20. VIII. kao netočan.)

Pisac nekrologa hvali Glavačevu otvorenost, vedrinu, razboritost i duhovnost, a posebno naglašava i marljivost.

"Sve slobodno vrijeme svog mirnog profesorskog života upotrebljavao je što za svoju daljnju naobrazbu, što za 'manualni rad', napose za slikanje, u čemu se odlikovao (claruit)." (Vanino, VP 6, str. 141.)

Šutnja dokumenata o kartografskom radu

Začuđuje nas šutnja dokumenata o kartografskom radu p. Stjepana Glavača.

Da shvatimo tu šutnju dokumenata o kartografskom radu p. Glavača, moramo protumačiti njihov nastanak, prema isusovačkom načinu upravljanja.

Svaki provincijal potkraj ljeta, a svakako prije početka nove školske godine, mora napisati **dispozicije**, tj. **raspored službi** za sve isusovačke kuće u svojoj provinciji, a one mogu biti kolegiji, rezidencije, domovi za odgoj mladih isusovaca (novicijati i skolastikati), domovi duhovnih vježbi, župe ili misije.

Taj raspored službi donosi se svake godine u **kratkom katalogu provincije, pa je on službeni, relativno vjeran izvor informacija. Na kraju školske godine** pisao se godišnji izvještaj ili *litterae annuae*.

Svake treće godine izdavao se **Catalogus trienalis** s obilnijim osobnim podacima o dosadašnjim dužnostima, o znanju jezika itd.

P. Glavač nikad nije dobio od svojih redovničkih poglavara službeni mandat ili nalog, ili dispoziciju da izradi kartu Hrvatske, pa je s toga savjesno obavljao svoje profesorske dužnosti, koje su mu poglavari određivali.

S druge strane, nemoguće je, u sklopu isusovačkog života, prihvatiti tvrdnju da je p. Glavač za pripremanje i izradu karte i njeno urezivanje u bakar upotrebljavao većinu svoga slobodnog vremena, naročito ljetne praznike samo na vlastitu inicijativu, bez znanja poglavara. Osim toga, to je bio veoma naporan, skup i opasan, a uz granicu gotovo špijunski posao, i zato možda čak pojedinu, bez dobivenog dopuštenja, zabranjen.

Ako su poglavari dopustili p. Glavaču da uz osobni rizik poduzima dugotrajna i skupa putovanja diljem Hrvatske radi skupljanja građe i pravljenja skica na terenu, očito je da su za to bili zamoljeni barem od biskupa Borkovića, a možda i od vrhovnih civilnih i vojnih vlasti, koje su vjerojatno obećale pomoć p. GLAVAČU pri istraživanju.

Posveta na karti - jedini izvor informacija

Jedini izvor informacija o Glavačevim motivima i načinu kako je izrađivao zemljopisnu kartu nalazimo u njegovoj posveti koja se nalazi u gornjem lijevom uglu koji je složen ručnim slogom.

Karta je posvećena zagrebačkom biskupu (1667.-1687.) Martinu BORKOVIĆU koji je rođen 1597. u Domagoviću u župi Petrovina kod Jastrebarskog.

Martin je kao nešto stariji mladić pohađao isusovačku gimnaziju u Zagrebu, osnovanu 1607. Završivši gimnaziju, stupio je u 1627. u pavlinski novicijat u Lepoglavi. Zatim je filozofiju studirao kod isusovaca u Olomucu u Moravskoj, a za teologiju poslaše ga poglavari u rimski Germanicum koji također vode isusovci. Kao mladi svećenik vratio se 1636. u Lepoglavu da bude učitelj novaka. Slijedio je nagli uspon u dužnostima, pa je postao i vrhovni poglavar pavlinskog reda, za koji je učinio veoma mnogo.

Hrvatsko-ugarski kralj Leopold I. imenovao je Borkovića zagrebačkim biskupom 1667., a papa ga je potvrdio 1668. Premda mu je bilo već 70 godina, našao se na poprištu velikih i tragičnih lomova u domovini.

U stalnoj stoljetnoj opasnosti od Turaka, uz sve silovitije navale protestantizma, u veoma teškoj situaciji zrinsko-frankopanske urote, i u državno-pravnoj opasnosti da Hrvatska izgubi ustavnu samostalnost, morao je biskup Borković prihvatiti odgovornu dužnost i biti "banski namjesnik - locum tenens bani (1670.) za sudbene poslove, a za vojničke bio je Nikola Erdödy".⁶

Stoga je p. Glavač na drugom mjestu zemljovid posvetio grofu Nikoli Erdödyju, a na trećem mjestu Staležima u Hrvatskom Saboru.

Sve njih, i biskupa Borkovića i Nikolu Erdödyja i Sabor, naziva p. Glavač na kraju posvete patronima, tj. pokroviteljima u izradi novog zemljovida Hrvatske, jer su sve njih zanimala njezine granice i njihova obrambena sigurnost, raspoređenost brda, dolina i rijeka, gustoća naselja i stanovništva, te konačno politička i crkvena prošlost i budućnost Hrvatske.

Sve su to željeli vidjeti na jednoj zemljopisnoj karti, kakve još nije bilo. Znali su da za njezinu izradu treba u jednom čovjeku pronaći dvostruki talent: vrsnog matematičara i spretnog slikara-crtča.

Budući da je biskup Borković bio isusovački đak, a zatim dobročinitelj i prijatelj isusovaca, poznao je matematičke i crtačke sposobnosti p. Stjepana Glavača, te njegovo kritičko proučavanje već postojećih stranih i domaćih karata, i otkrivanje na njima brojnih netočnosti. (Sam p. Glavač spominje da su na jednoj karti Agram i Zagrabia naznačeni u razmaku od 2 milje, kao da su 2 različita grada, a ne isti grad s njemačkim i latinskim imenom.)

Stoga je Glavač "justo zelo pro Patria nostra commotus", tj. "potaknut pravednom revnošću za našu Domovinu" odlučio da taj nedostatak popravi koliko uzmogne, tim revnije što je vidio da su pokušaji nekih razočarali. "Jedan je naime u svom zemljovidu obuhvatio samo Varaždinski generalat, susjedne je utvrde dosta dobro rasporedio, ali je unutrašnjost Domovine više raspršio nego sredio."⁷ Stoga je p. Glavača njegovo veliko rodoljublje poticalo da izradi novu što točniju kartu Hrvatske.

Možemo pretpostaviti da je Biskup Borković lako dobio od poglavara dopuštenje da p. Glavač svoje sposobnosti i slobodno vrijeme posveti izradi te nove karte Hrvatske.

Susret p. Glavača s biskupom Borkovićem vjerojatno se zbio u Zagrebu 1668/69. Biskup je tada dao patru popis župa od prije 240 godina, od kojih su neke bile posve uništene. Ipak je p. Glavač i te župe nastojao locirati i unijeti na svoju kartu. Suvremene postojeće župe naznačio je crtežem crkve, a nekadašnje župe (**parochia olim**) samo križićem +.

Željko ŠKALAMERA u studiji **Crkveni sadržaj Glavačevog zemljovida iz 1673. godine**⁸ donosi na kraju sve hagonime i parohionime.

Tu su 4 mjesta sa znakom biskupije, 6 mjesta sa znakom arhidakonata, 14 mjesta sa znakom osamljenog samostana, i oko 250 župa, postojećih ili

nekadašnjih. Uz svaki stari naziv, kako ga je napisao p. Glavač, Škalamera donosi oznaku **b. ž.** za bivšu župu, zatim titular župe, položaj na karti, i današnji naziv.

Što se tiče tiskanja karte, uglavnom se pretpostavlja **da ju je p. Glavač tiskao kod Valvazora**. Međutim, Ž. Škalamera u kompoziciji karte otkriva 4 dijela: 1. gornji lijevi POSVETA RUČNO **JE SLOŽEN**. Mogao je biti otisnut i u Klagenfurtu - Celovcu (p. Glavač tamo predavao 1672.-1675. kanonsko pravo) kod Georga DETTELBACHERA koji je bio jedini tiskar u Celovcu od 1671. do 1693.⁹.

Kompozicija karte, prema Škalameri, ima 2. **gornji desni dio**, pa 3. **donji lijevi dio** (točno ispod POSVETE), i 4. **DONJI DESNI DIO izrađen u bakropisu i otisnut u bakrotisku kod Valvasora**.

Međutim, to ne bi moralo biti baš tako jer je u Celovcu tada djelovao vrlo poznat bakrorezac-ilustrator **Hans Sigismud OTTO, pa je p. Glavač mogao i kod njega izučiti i rezanje bakra, i bakrotisak**.¹⁰

ZAKLJUČAK

Referati koji slijede rasvijetlit će i dublje i šire život i djelo p. Stjepana Glavača. Stoga ja mogu zaključiti:

U svome životu od rođenja u Varaždinu 1627. pa do smrti 1680. u slovačkoj Trnavi, Stjepan Glavač pokazivao je veliku nadarenost i disponibilitnost za razne službe, revnost i izvanrednu marljivost koja nas i danas zadivljuje, naročito ostvarena u njegovom zemljovidu Hrvatske. Taj zemljovid iznenađuje svojom polivalentnošću i stoga privlači mnoge istraživače, jer je i geografska i politička, i vojno-strateška, i crkveno-povijesna. Svojim zemljovidom stao je Glavač uz bok glasovitih isusovaca kartografa, a to su:

Ivan RATKAJ (1647.-1683);

Ferdinand KONŠČAK (1703.-1759);

Ruđer BOŠKOVIĆ (1711.-1787).

Ali, dok je Ivan Ratkaj izradio zemljovid Tarahumare u Meksiku, Ferdinand Konščak Kaliforniju, a Ruđer Bošković Papinsku državu, Stjepan Glavač izradio je prvi zemljovid Domovine Hrvatske.

Hvala mu!

SAŽETAK

Isusovac Stjepan Glavač (Varaždin, 13. XII. 1627. - 4. VIII.1680. u slovačkoj Trnavi) pokazivao je veliku nadarenost i disponibilnost za razne službe, revnost i izvanrednu marljivost.

Nakon isusovačke gimnazije u Varaždinu i studija filozofije u Grazu primljen je 1648. u Beču u novicijat.

Kad je završila Glavačeva isusovačka formacija, predavao je u Grazu matematiku i položio doktorat iz filozofije. Zatim je 6. XI. 1662. u Zagrebu otvorio studij filozofije i bio prvi profesor kroz tri godine. Slijedilo je razdoblje profesorskog djelovanja u raznim kolegijima gdje je predavao moralku, matematiku i kanonsko pravo.

U slobodno vrijeme bavio se slikarstvom. Kroz praznike putovao je Hrvatskom, da obavi zemljopisna mjerenja i napravi kartografske skice, pa je g. 1673. prvi izradio točnu i potpuniju zemljopisnu kartu Hrvatske.

RÉSUMÉ

Le jésuite Etienne Glavač (né à Varaždin en Croatie, le 13 décembre 1627, mort à Trnava en Slovaquie, le 4 juillet 1680) se signala dans sa vie par son talent et sa grande disponibilité pour exercer les différents affaires, par son zèle et par une assiduité particulière.

Après avoir fini les études au gymnase jésuitique à Varaždin et les études de philosophie à Graz (Autriche), il fut reçu en 1648 au noviciat à Vienne (Autriche).

Quand la formation de Glavač en tant que jésuite était finie, il enseignait les mathématiques à Graz il y obtint le grade du docteur ès lettres (philosophie). Ensuite, le 6 novembre 1662, il ouvrit à Zagreb les études de la philosophie où il était aussi le premier professeur au cours de trois années. Suivait, ensuite, la période de l'activité de professeur dans les différents collèges où il enseignait la morale, les mathématiques et le droit canonique.

En oisiveté, il s'occupait de la peinture. Au temps des vacances, il fit des voyages à travers la Croatie pour faire des mesurages géométriques, comme, aussi des esquisses pour la cartographie. C'est ainsi qu'il fit, en 1673, en tant que le premier dans le genre, une carte géographique de la Croatie, une carte qui est exacte et plus complète que les autres, appartenant à la cartographie de son siècle.

BILJEŠKE

1. Zemljovid Hrvatske sačuvan je u jednom primjerku koji se čuva u Valvazorovoj zbirci. Miroslav Vanino objavio je pretisak u Sarajevu 1937. u izdanju Uredništva zbornika "VRELA I PRINOSI". Pretisku je priložio posebni otisak svoga članka o Glavaču iz kalendara "NAPREDAK" 1937., str. 75.-78. U HRVATSKOM GEOGRAFSKOM GLASNIKU, Zagreb 1939., br. 8-9-10, str. 247.-252. objavio je M. Vanino svoj članak **O postanku zemljovida Hrvatske od Stjepana Glavača (1673)**.
2. Mirko MARKOVIĆ, *DESCRIPTIO CROATIAE*, Naprijed, Zagreb 1993., str. 184.-199: **Hrvatska na karti Varaždina Stjepana Glavača iz 1673. godine. Na str. 184. ugledni akademik piše:** "O Stjepanu Glavaču znamo danas onoliko koliko je to istražio M. Vanino".
3. Miroslav VANINO, **Kartograf Stjepan Glavač D. I. (1627.-1680.)**, *Vrela i prinosi* br. 6 (1936.), str. 139.-143; citirani podatak na 139. str. Ovaj datum Vanino je utvrdio kao siguran na temelju 6 izvora. Ipak spominje da dva izvora donose različite dane: 15. i 17. XII.
4. **Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551.-1773.)**, pars I A-H, Institutum Historicum S. I., Romae 1987., 424.
5. Miroslav VANINO, **Isusovci i Hrvatski narod**, sv. I, Zagreb 1969, str. 145.
6. Ante SEKULIĆ, **Biskup Martin Borković**, ZAGREBAČKI BISKUPI I NADBISKUPI, ŠK, Zagreb 1995., str. 355.
7. Ivan MACAN, **Razmišljanje nad Glavačevim zemljovidom Hrvatske iz godine 1673.** GAZOPHYLACIUM, god II., br. 1-2, Zagreb 1995., str. 147.-155. Citirani prijevod Posvete na str. 153. Glagol "disposit" preveden je "raspodijelio" a ja dajem drugu mogućnost "rasporedio".
8. Autor mi je posudio svoj još neobjavljeni rukopis, pa mu srdačno zahvaljujem.
9. Helmut W. LANG, **Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in + sterreich mit einer Bibliographie zur Geschichte des + sterreichischen Buchdrucks bis 1700.** Baden-Baden 1972., str. 25.
10. Alojz JEMBRIH, **Der Beitrag des Klagenfurter Gymnasiums zu den kulturellen deutsch-slowenisch-kroatisch Wechselbeziehungen im 16., 17. und 18. Jahrhundert**, WIENER SLAWISTISCHER ALMANACH, Band 22/1988, 325.

Primljeno: 1998-9-31